

Politinio spektaklio konstravimas posovietinėje erdvėje

Valius Venckūnas

Žurnalistikos bakalauras
Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas
El. paštas: valius.venckunas@gmail.com

Straipsnyje, remiantis žiniasklaidos teoretikų darbais, analizuojami procesai, vykę žiniasklaidoje posovietinio perėjimo laikotarpiu, taip pat aiškinamasi, kaip dėl šių procesų keitėsi Murray Edelmano aprašytas politinio spektaklio konstravimas.

Suirus Sovietų Sąjungai, nepriklausomybę išsikovojuosiose valstybėse atsirado galimybė formuoti naujoms žiniasklaidos sistemoms, kurios dėl savitų aplinkybių skiriasi nuo išsamiai aprašytų joms analogiškų Vakarų Europoje ir JAV. Įvairūs žiniasklaidos tyrinėtojai aprašo, kaip skirtingomis aplinkybėmis vykstant posovietinio perėjimo procesui, susidėjusiam iš trijų etapų (proveržio, reformavimo ir stabilizacijos), susiformavo du skirtingi žiniasklaidos modeliai, besiskiriantys santykiu tarp žiniasklaidos ir politinės valdžios. Straipsnyje šie modeliai vadinami laisvuju ir subordinaciniu. Laisvojo modelio valstybėse žiniasklaidai labiausiai orientuojantis į pelną supratėjo jos kokybę ir pasitikėjimas ja, dėl to kuriamas politinis spektaklis buvo ne toks efektyvus. Subordinacinio modelio valstybėse žiniasklaidos pagrindu tapo jos turima galia, dėl to žiniasklaidos krizės požymiai buvo menkesni, atsirado galimybė efektyviau kurti politinį spektaklį.

Esminiai žodžiai: posovietinė erdvė, politinis spektaklis, žiniasklaida, posovietinis perėjimas.

Įvadas

Amerikiečių politologo Murray Edelmano suformuluota politinio spektaklio teorija kurta politinių naujienų sklaidą interpretuojant kaip

reportažų spektaklį, nuolat konstruojantį ir rekonstruojantį socialines problemas, krizes, priešus ir lyderius. Toks traktavimas paremtas teiginiu, kad politinių žinių kūrėjai operuoja ne faktais, o dirbtiniais konstruktais: jų vaizduojami objektai kartu yra ir aibę prasmų turintys ženklai, ne tik atstovaujantys ideologijoms, vertybėms ar moralinėms nuostatoms, tačiau ir patys kuriantys subjektyvumą bei savivoką.

Ženklių sistema yra kuriama prasmės pastovumą prarandančios kalbos, kuria gali būti manipuluojama ir tikslingai, ir nesąmoningai. M. Edelmano manymu, politinis spektaklis yra savitiksliis reiškinys, palaikomas to spektaklio dalyvių siekio išlaikyti esamą padėtį ir iš esmės formuojamas politines naujienas platinančios žiniasklaidos. Remiantis šia teorija, žiniasklaidos įtaka valdžiai yra tiesioginė – politiniai procesai vyksta taip, kaip jie yra vaizduojami, o ne priešingai.

Kaip ir daugumos panašių postmodernistinių teorijų autoriai, M. Edelmanas fiktyvios realybės plotmės sukūrimą glaudžiai sieja su kapitalistine, postindustrine visuomene. Dėl to politinis spektaklis nėra vienalytis – galima ieškoti jo ribų ir kaitos etapų, priklausančių nuo politinės padėties ir santvarkos. Tai leidžia analizuoti posovietinės erdvės¹

¹ Posovietinės erdvės terminą apibrėžti nėra lengva. K. Jakubowiczus knygoje „Rude awakening“ detalai nagrinėja šią problemą, be kitų, išskeldamas du pagrindinius – laiko ir erdvės – klausimus. Jo manymu, terminas dažnai taikomas įvairioms sritims: „posovietinė erdvė“ vadinama tai Rytų Europa, tai Rytų ir Vidurio Europa, tai Rytų Vidurio Europa, pamirštant paminėti Vidurio Aziją, kurioje po Sovietinio bloko žlugimo susikūrė naujos valstybės. Laiko problema irgi aktuali, kadangi dažniausiai posovietinės epochos pradžia laikomas Berlyno sienos griuvimas, kai Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekoslovakijoje tuo metu jau buvo atsisakyta arba atsisakoma komunistinės sistemos (Jakubowicz, 2007).

Tyrinėjant posovietinę erdvę apžvelgiančią literatūrą pastebima tendencija, kad Vakarų Europos ir Amerikos mokslininkų vartojama terminologija skiriasi nuo terminologijos Rytų ir Vidurio Europoje bei Azijoje (posovietinėse šalyse): Vakaruose terminai „pokomunistinis“ ir „komunistinis“ (ang. „post-communist“ ir „communist“) vartojami kaip Rytuose vartojamų terminų „posovietinis“ ir „sovietinis“ (angl. „post-soviet“ ir „soviet“) analogai, abu šiuos terminus taikant įvairioms aukščiau aprašytoms sritims. Pastebima ir kai kurių iš Rytų kilusių autorių tendencija vartoti sąvoką „pokomunistinis“. Taip pat kai kurie šios erdvės tyrinėtojai terminą „posovietinė erdvė“ vartoja ne buvusioms komunistinio bloko šalims, o buvusios Sovietų Sąjungos teritorijai apibrėžti.

žiniasklaidą galimų pokyčių ieškant iš politinio spektaklio teorijos pozicijų.

Straipsnio tikslas – analizuojant pasikeitimus to meto žiniasklaidoje nustatyti pokyčius formuojant politinį spektaklį posovietinio perėjimo laikotarpiu (1991–2001 m.) bei ištirti kaitos procesų pasekmes. Ši analizė atliekama naudojantis posovietinį perėjimą tyrusių žiniasklaidos teoretikų darbais.

Posovietinis perėjimas ir valstybių grupės

Vakarų Europoje ir JAV pagal santykį tarp žiniasklaidos, politinių ir verslo grupių išskiriamos trys sistemos, dėl skirtingo istorinio vystymosi atsiradusios trijuose regionuose (Hallin, Mancini, 2006). Šios klasifikacijos autoriai pabrėžia, kad visiškai kitokios žiniasklaidos sistemos yra už jų tyrinėto arealo ribų esančiose valstybėse, tarp jų – ir SSRS. Po šios Sąjungos žlugimo susiklosčiusi padėtis parodė, kad ir išsilaisvinus iš sistemos, kurioje žiniasklaidai iš esmės nurodinėjo autoritarinė valdžia, per trumpą laiką pakeisti pačios žiniasklaidos, t. y. priartinti prie Danielio Hallino ir Paolo Mancini aprašytų modelių, neįmanoma. Todėl vykstant sudėtingam procesui posovietinėje erdvėje ėmė formuotis kitokios, savitos žiniasklaidos sistemos.

Karolio Jakubowicziaus (2007) teigimu, sovietinė sistema kiekvienoje buvusios Sovietų Sąjungos dalyje žlugo nevienodomis aplinkybėmis, skirtingu tempu ir turėjo skirtingų pasekmių, dėl to neįmanoma tiksliai apibrėžti konceptų „pokomunistinė erdvė“ arba „pokomunistinė transformacija“. K. Jakubowiczius cituoja M. Dauderstädtą ir A. Gerritsą, sakydamas, kad „nėra pokomunistinio perėjimo. Yra pokomunistiniai perėjimai – kaitos procesai, vykstantys gana skirtingomis kryptimis ir turintys skirtingų pasekmių“². Tačiau toliau kalbėdamas

Šiame straipsnyje terminai „posovietinis“ ir „pokomunistinis“ vartojami kaip sinonimai, o posovietine erdve vadinama visa buvusios Varšuvos sutarties organizacijos valstybių erdvė, posovietinį periodą kiekvienoje jų pradėjus skaičiuoti nuo tada, kai būtent toje šalyje buvo atsisakyta sovietinės sistemos.

² JAKUBOWICZ, Karol. *Rude awakening: social and media change in Central and Eastern Europe*. Cresskill: Hampton Press, 2007, p. XI.

apie perėjimą (angl. „transition“) jis vartoja vienaskaitą, šiuo terminu apibendrinamas procesus, vykusius posovietinėms valstybėms perėinant iš vienos politinės sistemos į kitą. Posovietinio perėjimo terminą galima rasti ir kitų tyrinėtojų, pavyzdžiui, A. Balčytienės (2002), M. Kurkchian (2006), darbuose. Būtina detaliau išnagrinėti K. Jakubowicziaus aprašytus procesus, kadangi turėdami bendrą tikslą – perėjimą prie naujos politinės sistemos – skirtingose valstybėse jie turėjo skirtingų pasekmių. Kiekvienos atskiros valstybės analizė reikalautų plataus tyrimo, to galima išvengti suskaidžius visą posovietinę erdvę į grupes pagal perėjimo laikotarpiu susiformavusią kryptį. Tinkamą ir itin paprastą klasifikaciją straipsnyje „Fast-Forward, Rewind“ aprašo Christopheris Walkeris: „Galima išskirti du skirtingus naratyvus: vienas, pritaikomas demokratinėms Vidurio Europos, Baltijos ir Šiaurės Vakarų Europos šalims, savitas dėl įspūdingo, tačiau nereguliaraus progreso. Kitas <...> gali būti apibrėžtas kaip beveik visiškas autoritarinės žiniasklaidos kontrolės sugrįžimas, būdingas didžiajai buvusios Sovietų Sąjungos daliai <...>“³. Skirstymas remiantis šiais kriterijais, tik kiek varijuojantis, pasitaiko ir kitų tyrinėtojų – K. Jakubowicziaus (2007), N. Maliukevičiaus (2008) – darbuose, atskirų jo elementų galima rasti E. Levintovos (2010), N. Muižnieko (2008) darbuose.

Šios klasifikacijos pagrindą sudarantis dualizmas atsiranda susikeriant dviems principams: orientavimuisi į žiniasklaidos turimą galią ir į jos nešamą pelną (Jakubowicz, 2007). Vyraujantis principas nusveria valstybės žiniasklaidos sistemą į vieną ar kitą pusę, ir taip išsivysto vienas iš C. Walkerio (2009) aprašytų naratyvų. Taip pat šis procesas

³ WALKER, Christopher. Two divergent narratives have emerged: one, for the new democracies of Central Europe, the Baltic states, and those in southeastern Europe, is that of impressive but fitful progress. The other, <...>, is what might be characterized as the near complete reassertion of authoritarian media control in much of the former Soviet Union <...>. Fast-Forward, Rewind (2009) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=6&hid=127&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=47568870> [žiūrėta 2013-04-19].

susijęs su aplinkybėmis, kurios susiformavo valstybėje prieš sugriūnant sovietinei sistemai ir per patį žlugimą: remiantis tokiais požymiais kaip pragyvenimo lygis, etninis homogeniškumas ar organizuotų disidentų grupių aktyvumas, išskiriami du pokomunistinių valstybių tipai, iš kurių vienas žiniasklaidos sistemoje ryškus dėl vyraujančių rinkos dėsnų, kitas – dėl vis stiprėjančio žiniasklaidos kontroliavimo (Jakubowicz, 2007).

Panašius procesus aprašo ir Nerijus Maliukevičius (2008). Jis Rusijoje susiformavusį žiniasklaidos modelį vadina subordinaciniu, akcentuodamas valstybės poveikį žiniasklaidai per verslą ir lygindamas jį su Vakarų Europos šalyse paplitusiu pliuralistiniu modeliu, kai kitokie santykiai tarp valdžios ir verslo viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje sukuria pliuralizmo atmosferą. Mokslinėje literatūroje šis sudvejinimo reiškinys įvardijamas skirtingai, todėl, siekiant išvengti terminų painiojimo, toliau bus vartojama *žiniasklaidos modelio* sąvoka: remiantis jau aprašytais kriterijais išskiriami laisvasis ir subordinacinis žiniasklaidos modeliai.

Žiniasklaidos modelis, kuriam būdinga autoritarinė sistema ir kuris išsivystė iš orientavimosi į žiniasklaidos turimą galią, vartojant N. Maliukevičiaus įvestą terminą, šiame straipsnyje vadinamas subordinaciniu. Veikiantis kitose posovietinėse valstybėse, demokratinėms Vidurio Europos, Baltijos ir Šiaurės Vakarų Europos šalims, taip pat ir Lietuvai pritaikomas modelis, išsivystęs orientuojantis į žiniasklaidos nešamą pelną, šiame straipsnyje vadinamas laisvuju⁴. N. Maliukevičiaus tyrime modelis, opozicinis subordinaciniam, įvardijamas kaip pliuralistinis, tačiau tekste⁵ jis taikomas ne konkrečiai posovietinėms šalims, o visoms valstybėms, kuriose veikia ne subordinacinis modelis, dėl to šiuo atveju jo klasifikaciją verta modifikuoti. Svarbu pabrėžti, kad aukščiau aprašyti *žiniasklaidos* sistemų, o ne posovietinių valstybių politinių sistemų modeliai.

⁴ Terminas *laisvasis* šiuo atveju vartojamas sąlygiškai, akcentuojant jo santykį su subordinaciniu modeliu, o ne hipotetiniu objektyviu *laisvės* kriterijumi.

⁵ MALIUKEVIČIUS, Nerijus. Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 42.

Taip pat verta pastebėti, kad K. Jakubowiczius nebrėžia griežtos ribos tarp subordinacinio ir laisvojo modelių, tačiau akcentuoja, kad kai kurios valstybės (pavyzdžiui, Baltijos šalys, Lenkija ar Čekija) labiau linkusios į laisvajam modeliui būdingus požymius ir aprašo, kokie socialiniai ir politiniai veiksniai suformavo tokį rezultatą. Jo teigimu, kai kuriose valstybėse, pereinant iš sovietinės sistemos į posovietinę tokie veiksniai kaip aukštesnis (lyginant su kitomis bloko respublikomis) pragyvenimo ir švietimo lygis, ikikomunistinės tapatybės ir kultūros išsaugojimas, organizuotų disidentų grupių aktyvumas (efektyvumas ir laisvumas), nedidelė etninė įtampa ir kt. buvo ryškesni nei kitur. Tokioje valstybėse buvo didesnė tikimybė, kad pereinant įvyks reikšmingų socialinių ir politinių pokyčių, naujoji valdžia sieks reformų, o pats perėjimas neperaus į pilietinius neramumus ar konfliktus. Tarp šiuo keliu nuėjusių valstybių išryškėjo polinkis perduoti žiniasklaidos valdymą politiniam elitui, o tai buvo vienas iš visų visuomenės sferų politizavimo veiksnių (Jakubowicz, 2007) ir sąlygojo laisvojo modelio atsiradimą.

Valstybėse, kuriose išvardyti veiksniai buvo neryškūs, o socialiniai ir politiniai pokyčiai menkesni, išsivystė daugiau ar mažiau autokratinis valdymas. Žiniasklaida tokiomis sąlygomis tapo visiškai priklausoma nuo valstybės administracijos arba / ir oligarchų, tai pavertė ją valdžios instrumentu siekiant politinių tikslų, t. y. paskatino susiformuoti subordinacinį modelį.

Tam, kad abiejuose žiniasklaidos modeliuose rastume politinio spektaklio formavimo elementų, būtina atidžiau juos apžvelgti, susipažinti su jų raida, išsiaiškinti skirtumus. Kiekvienoje posovietinėje valstybėje žiniasklaidos modelis yra savitas, todėl jų skirstymas į aukščiau aprašytas grupes būtų supaprastinimas (Jakubowicz, 2007), kurio ribos nebūtų peržengtos nurodant kiekvienos grupės pavyzdžių. Dėl tos pačios priežasties pavyzdžio reprezentatyvumo reikšmė yra nedidelė, taigi toliau šiame straipsnyje, aprašant vieno ar kito žiniasklaidos modelio ypatybes, bus daroma prielaida, kad ta ypatybė bent iš dalies būdinga visam modeliui. Tam, kad būtų išvengta atvejų, kai unikali konkrečios šalies žiniasklaidos sistemos savybė palaikoma būdinga visam vienam

modeliui, toliau pateikiama kiekvieną ypatybę iliustruojančių pavyzdžių bent iš dviejų vieno kurio modelio valstybių.

Laisvasis žiniasklaidos modelis

Naudodamasis *Freedom House* žiniasklaidos nepriklausomumo tyrimu C. Walkeris (2009) laisvojo modelio šalims priskiria Vidurio Europos ir Baltijos šalis, iš dalies – Gruziją ir Ukrainą, kurios, jo teigimu, pastaruoju metu vis labiau krypsta į subordinacinio modelio pusę.

Tipišku šios sistemos pavyzdžiu galima laikyti Baltijos šalis, kurias ne kartą mini ir K. Jakubowiczius (2007). Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, atsižvelgiant į posovietinio perėjimo dinamiką, išskiriamos⁶ 3 šio perėjimo fazės: 1) politinis proveržis ir senosios sistemos griuvimas (iki 1991 m.); 2) reformavimas, naujos valstybės pagrindų sukūrimas ir institucionalizavimas (1991–1994 / 1995); 3) naujo režimo stabilizacija ir sutvirtinimas (1994 / 1995 – 1999 / 2001). Panašių fazių aprašų galima rasti ir kitas laisvojo modelio valstybes aprašančių tyrėjų darbuose (K. Jakubowicziaus Vengriją, M. Buffingtono⁷ – Gruziją).

Pirmoje fazėje žiniasklaidai tekęs vaidmuo buvo mediacinis, ji skirta socialinei ir kultūrinei mobilizacijai (Balčytienė, 2002); šiuo laikotarpiu padidėjo informacijos atvirumo ir pasiekiamumo lygis, tačiau buvo išsaugotas totalitarinės visuomenės diskursas (Brikše, Skudra, Tjarve, 2002). Vėlesnės fazės sutapo su žiniasklaidos emancipacija ir brendimu, vyko sparti komercializacija, sutapusi su rinkos ekonomikos įvedimu. Nors tuo metu žiniasklaida buvo išlaikiusi kai kuriuos senojo režimo požymius, svarbiausiu jos bruožu tapo vartotojiškumo skatinimas (Balčytienė, 2002).

⁶ BALČYTIENĖ, Auksė Lithuanian media: A question of change; BRIKŠE, Inta. SKUDRA, Ojars. TJARVE, Rolands. Development of the media in Latvia in the 1990 s; LAURSTIN, Marju; VIHALEMM, Peeter. The transformation of estonian society and media: 1987–2001. In *Baltic media in transition*. Tartu: Tartu University Press, 2002. P. 103; 65; 17.

⁷ A needs assesment report – media, republic of Georgia. Cit. iš *The Post-Communist press in Eastern and Central Europe: new studies* Editor: Al Hester [et al.]. Athens: The University of Georgia, 1992, p. 147.

Kai kuriose posovietinėse valstybėse stabilizacijos laikotarpiu vykusį žiniasklaidos komercializacija buvo itin greita, K. Jakubowiczius mini Vengriją, kur per itin trumpą laiką užsienio investuotojai ėmė dominuoti nacionalinių ir regioninių laikraščių rinkoje. O. Buffingtonas aprašo sunkumus, susijusius su lėta spaudos komercializacija Gruzijoje, kur investicijų trūkumo rezultatas – būtinų atsargų stygius, staiga kritusi kokybė ir sumažėjusi spaudos paklausa.

Kokybės standartų kritimą, kaip žiniasklaidos sistemos komercializacijos pasekmę, mini ir Auksė Balčytienė. Tačiau, jos manymu, komercializacijos (ir vėlesniu) laikotarpiu didesnė problema buvo žiniasklaidos vartotojų nusivylimas vis augančiu vartotojiškumu. K. Jakubowiczius (2007) cituoja S. Splichalį, kuris mini, kad tokiomis aplinkybėmis tik komerciškai veikianti žiniasklaida neįtraukė į procesą savo vartotojų, nesuteikė jiems reikiamos įvairovės ir neturėjo gana kritiško požiūrio taško. Perdėto politiško ir populistinės retorikos rezultatas – apie 1996 metus⁸ pradėjęs mažėti pasitikėjimas žiniasklaida ir jos populiarumo kritimas.

Sparti žiniasklaidos komercializacija ir rinkos dėsnų įtaka stabilizacijos laikotarpiu atskleidė daug panašumų į liberalųjį žiniasklaidos sistemos modelį, aprašytą D. C. Hallino ir P. Mancini (2006)⁹. Būtiną pastebėti, kad jokios šio modelio variacijos besąlygiškai pritaikyti neįmanoma, kadangi nei viena posovietinė valstybė neturėjo tvirtų žurnalistikos tradicijų, o pati žiniasklaida neišsiskyrė anglosaksiškos valstybės būdingu profesionalumu. Regione taip pat neįsitvirtino tik materialistinė orientacija, pelnas netapo vieninteliu žiniasklaidos tikslu (Jakubowicz, 2007).

Tačiau laisvojo tipo valstybių žiniasklaidoje atsiskleidė Roberto McChesney (1999) aprašyti žiniasklaidos krizės elementai – pernelyg didelė korporacijų įtaka viešosios nuomonės formavimui, manipuliaciniai veiksmai prieš vartotojus (Matonytė, 2009). K. Jakubowicziaus

⁸ MATONYTĖ, Irmina. From liberal to predatory mass media in post-communist Lithuania. *Journalism research*. 2009, Nr. 2, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 159.

⁹ *Ten pat*.

nuomone, tokiai situacijai susiformuoti leido silpna ir neapgalvota teisinė sistema, būdinga visai posovietinei erdvei pirmiausia dėl patirties stokos ir įsivyravusios nuomonės, kad griežtesni įstatymai suvaržytų laisvę.

Taigi laisvojo modelio valstybių žiniasklaida, perėjusi komercializacijos fazę, pagal kai kuriuos požymius priartėjo prie Vakarų Europos ir JAV žiniasklaidos, tačiau kartu perėmė ir jos problemas. M. Edelmano (2002) knygoje „Politinio spektaklio konstravimas“ aprašytos strategijos, dažnai taikomos Vakarų žiniasklaidoje ir išsiskiriančios jau aprašytais požymiais, vadinamos neefektyviomis ir reikalaujančiomis didelių energijos investicijų. Tą patį galima pasakyti ir apie posovietinės erdvės laisvojo žiniasklaidos modelio valstybes.

Subordinacinis žiniasklaidos modelis

C. Walkeris (2009) cituoja „Freedom House“ tyrimą, kuriame 10 iš 12 Sovietų Sąjungai žlugus susiformavusių ir nepriklausomybę atgavusių ne Baltijos valstybių traktuojamos kaip „nelaisvos“, t. y. šiose valstybėse nesuteikiama reikiamų teisinių, politinių ir ekonominių garantijų idant vystytųsi nepriklausoma žurnalistika.

K. Jakubowiczius aprašo šios padėties priežastis. Jo nuomone, sugriuvus sovietinei sistemai kai kuriose naujai susikūrusiose valstybėse buvo žemesnis pragyvenimo lygis, silpnai vyko disidentų judėjimas, vyravo etninė įtampa, jose nesiformavo liberalios krypties partijos ir pilietiniai judėjimai. Tokiose valstybėse iš karto buvo tik maža ekonominės ir politinės kaitos bei demokratijos išsivystymo tikimybė. Sovietinė sistema ten nebuvo nuversta, o žlugo dėl vidinių priežasčių, ir jos kolektyvinis tapatumas buvo pakeistas. Tokio tipo valstybėse net komercializacijos stadiją perėjusi žiniasklaida liko priklausoma nuo politinių ar kitokių grupių daug labiau nei laisvojo tipo valstybėse (Jakubowicz, 2007).

Oksana Zabuzhko (2002) mini vis daugiau subordinacinio modelio bruožų įgaunančią Ukrainos žiniasklaidą. Jos teigimu, „Ukraina tapo žinoma dėl <...> brutalių bandymų užgniaužti viešąjį diskursą, kai jis

susiduria su privačiais interesais tų, kurie turi valdžią¹⁰. Marina Kurkchian (2006) analizuoja Armėnijos žiniasklaidą, kuri „užuoat ėmusis iniciatyvos propaguoti demokratiją <...> greitai įsivėlė į politines ir ekonomines kovas, pažeisdama dorovės principus“¹¹. Pateikiamos informacijos šališkumas daugelyje posovietinės erdvės valstybių tapo norma, su kuria žiniasklaidos vartotojai yra priversti taikytis (Zabuzhko, 2002).

Tipišku subordinuotos žiniasklaidos valstybės pavyzdžiu laikytina Rusija – pastebimas jos žiniasklaidos žingsnis autoritarinės valdymo sistemos link pritraukė daug užsienio tyrinėtojų dėmesio (Beumers, Hutchings, Rulyova¹², 2011). Šioje šalyje išsivysčiusį žiniasklaidos modelį Sarah Oates (2007) vadina neosovietiniu, pabrėždama tokius faktorius kaip objektyvumo atmetimą, teisinės sistemos spragas, savicenzūrą, valdžios kišimąsi į žiniasklaidos priemonių veiklą ir t. t. Žiniasklaidos laisvė Rusijoje ir kitose šio modelio valstybėse priklauso nuo dviejų struktūrinių veiksnių: valdžios politikos ir žiniasklaidos kaip politinės ir kapitalistinės įtakos šaltinio statuso (Jakubowicz, 2007).

Subordinacinės žiniasklaidos šalyse iškart po to, kai sužlugo Sovietų Sąjunga, buvo nueita kitokiu keliu nei laisvosios žiniasklaidos valstybėse. Pokomunistinio vystymosi fazės su A. Balčytienės aprašytomis sutampa tik pradiniu laikotarpiu: Beno Davido Wedgwoodo (1996) teigimu, staigus lūžio Rusijos žiniasklaidoje nebuvo, vykstant pertvarkai (XX a.

¹⁰ Ukraine has become notoriously known for <...> the state's brutal attempts to silence the sphere of public discussion wherever it interferes with the private interests of those in power. ZABUZHKO, Oksana. *Publicity and Media under Communism and After: The Destruction of Privacy* (2002) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=12&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].

¹¹ ...quickly became involved in political and economic affairs, unashamedly violated the principles of integrity. KURKCHIYAN, Marina. *The Armenian Media in Context: Soviet Heritage, the Politics of Transition, Democracy, and the Rule of Law* (2006) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=14&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].

¹² *The post-Soviet Russian media: conflicting signals* Edited by Birgit Beumers et al. New York: Routledge, 2011.

9 dešimtmečio antroje pusėje) prasidėjo laipsniškai didėjantis masinio informavimo priemonių laisvėjimas, kulminaciją pasiekęs 1991 m., tačiau ankstyvuoju posovietiniu periodu didžioji dalis žiniasklaidos buvo šališka ir itin palanki naujajai valdžiai (Wedgwood, 1996). Tai tik iš dalies sutampa su aktyviai ir vienpusiškai antisovietinę poziciją užėmusios laisvojo modelio šalių žiniasklaidos požymiais proveržio (iki 1991 m.) laikotarpiu. Vėlesnį Rusijos žiniasklaidos komercializacijos procesą detaliai aprašo N. Maliukevičius (2008): šioje stadijoje žiniasklaidos įmonės įsigijo glaudžius ryšius su valdžia palaikantis verslas, laikui bėgant jis turėjo dar didesnę įtaką, taip susiformavo savotiškas hierarchinis santykis: **valdžia** → **verslas** → **žiniasklaida**.

Daug tyrėjų aprašo subordinacinio modelio valstybėse ankstyvuoju laikotarpiu iškilusias problemas, su kuriomis susidorota prasčiau nei laisvojo modelio šalyse. Morriso Rosenbergo (1992) manymu¹³, svarbiausia jų – žiniasklaidos personalui iškilusi būtinybė prisitaikyti prie naujos sistemos. Sovietmečiu pagrindinė žiniasklaidos funkcija buvo propaganda (Kurkchiyan, 2006), politinė žurnalistika veikė kaip vienpusė politinių lyderių sukurtų pranešimų pristatymo visuomenei priemonė (Pietilainen, 2002). Šios sistemos atsisakymas reikalavo personalo persikvalifikavimo, naujų standartų – objektyvumo, tikslumo, faktų tikrinimo – įdiegimo (Rosenberg, 1992), kadangi svarbiausi sovietinės žiniasklaidos požymiai buvo empirinių faktų trūkumas, nuolatinė jų kaita ir interpretacijų svarba. Nors tokių pačių sąlygų būta ir laisvojo žiniasklaidos modelio šalyse, subordinacinio modelio valstybių masinio informavimo priemonės nesugebėjo atsisakyti senųjų principų ir dėl to išlaikė sovietinį santykį su valdžia (Pietilainen, 2002). C. Walkeris (2009), kalbėdamas apie Rusijos pavyzdį, prieina prie išvados, kad „autoritarinio dominavimo sugrąžinimo Rusijoje ir kitose posovietinėse respublikose rezultatas yra tai, kad daugelyje valstybių šiandien

¹³ ROSSNEBERG, Morris R. Eastern european news agencies. *The Post-Communist press in Eastern and Central Europe: new studies*. Editor: Al Hester [et al.]. Athens: The University of Georgia, 1992, p. 127.

yra mažiau spaudos laisvės nei bet kada iki šiol po Sovietinės imperijos griuvimo“¹⁴.

Visi šie aprašyti požymiai iš esmės sutampa su M. Edelmano (2002) politinio spektaklio formavimo aprašymu, tačiau yra vienas skirtumas: metarealybės plotmė, kurioje vyksta politinis spektaklis, turėtų būti integruota į realybę¹⁵ tiek, kad skirtumai tarp konstruojamo reiškinių ir tikrovės išnyktų, t. y. konstravimas vyktų nepastebimai. Šiame skyriuje aprašyti subordinacinio žiniasklaidos modelio požymiai rodo tokios sistemos iškreipimą: politinio spektaklio formavimas objektyvumo ar natūralumo iliuzija dangstomas tik paviršutiniškai ir selektyviai, tačiau pats politinis spektaklis nuo to nenukenčia. Vadinasi, jis efektyvesnis ir nepastebimesnis.

Geopolitinis poveikis

Specialistai dažnai aprašo atvejus, kai subordinacinio modelio valstybių žiniasklaida naudojama kaip tarptautinio poveikio priemone. Analogiškų procesų galima pamatyti ir laisvojo modelio valstybėse. Literatūroje šia tema dažniausiai analizuojama Rusijos žiniasklaida: pastebima, kad Rusiją galima laikyti dominuojančiu posovietinės erdvės veiksmu (Maliukevičius, 2008), o jos žiniasklaidą – turinčia esminę įtaką kitoms panašaus žiniasklaidos modelio valstybėms (Oates, 2007).

Minkštąją galią (angl. *soft power*) J. Čwiekas-Karpowiczus (2012) aprašo kaip vieną iš tarptautinio žiniasklaidos poveikio priemonių – vienos valstybės įtaką kitai *formuojant viešąją nuomonę, diplomatinės priemonės ir bendradarbiavimą*, paklusimą poveikiui grindžiant abiemis

¹⁴ The result of the reimposition of authoritarian dominance in Russia and other former Soviet republics is that a critical mass of countries today has less press freedom than at any time since the collapse of the Soviet empire. PIETILÄINEN, Jukka. The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia (2002) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5463-4.pdf> [žiūrėta 2013-04-19].

¹⁵ Šis teiginys paremtas M. Edelmano požiūriu. Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, J. Baudrillardas, skirtumus tarp realybės ir metarealybės neigia, tačiau knygoje „Politinio spektaklio konstravimas“ realybės egzistavimas, bent jau politinio spektaklio žiūrovo sąmonės lygiu, neneigiamas.

pusėms naudingų tikslu. Žiniasklaida yra vienas svarbiausių šio proceso veiksmų, tačiau, Jaroslavo Čwieko-Karpowicziaus manymu, Rusija jos, kaip ir kitų *minkštosios galios* poveikio priemonių, neišnaudoja tinkamai. Valstybėse, kurioms bandoma taikyti tas priemones, vykstančius demokratizacijos ir vakarietiškojimo procesus laikant visų pirma Vakarų Europos ir JAV politinio ir propagandinio poveikio priemone, per pavaldžią žiniasklaidą stengiamasi vykdyti tokią pačią, atsveriamąją, propagandinę veiklą. N. Maliukevičius šį elementą nagrinėja detaliau, Rusijos žiniasklaidos poveikį Lietuvai vertindamas kaip priemonę siekiant geopolitinių interesų ir bandant išlaikyti politinę įtaką tiek šioje šalyje, tiek visame posovietiniame regione. Jo teigimu, Rusijoje *minkštosios galios* poveikio techniką keičia senesnis geopolitinio poveikio modelis, Vakaruose nebe taikytas nuo tada, kai žlugo Sovietų Sąjunga (Maliukevičius, 2008).

Viena pagrindinių šio modelio veikimo priemonių – žiniasklaidoje pateikiamos informacijos stereotipizavimas, „savo“ ir „svetimo“ priešpriešos eskalavimas (Maliukevičius, 2008; Levintova, 2010; Muižnieks, 2008). Rusijos žiniasklaidoje šis stereotipizavimas taikomas kalbant apie laisvojo modelio posovietines valstybes, pavyzdžiui, Lenkijos politinės naujienos Rusijos žiniasklaidoje pateikiamos itin tendencingai, remiantis ikisovietinę erą menančiais stereotipais ir kuriant Lenkijos valstybinės politikos kaip agresyvios bei priešiškos Rusijai įvaizdį arba pabrėžiant tos politikos nesavarankiškumą, bejėgiškumą prieš JAV ar kitų valstybių įtaką (Levintova, 2010).

Stereotipai Rusijos žiniasklaidoje eskaluojami naudojantis standartinę propagandos technika (Maliukevičius, 2008). Pavyzdžiui, faktų parinkimo technika pasirenkama vaizduojant fašistinės ideologijos „atsinaujinimą“ Baltijos šalyse. Tai realizuojama filtruojant tarptautines naujienas – taip „sukuriamas išpūdis, kad visose trijose Baltijos valstybėse kas dieną nutinka bent po kelis „baltiškąjį neofašizmą“ patvirtinančius įvykius“¹⁶. Panašų poveikį turi su tautinių mažumų gyvenimu Baltijos

¹⁶ MALIUKEVIČIUS, Nerijus. Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 146.

valstybėse susijusios naujienos, pateikiamos naudojantis ta pačia technika ir kuriant stereotipinę nuostatą, kad Baltijos valstybėse mažumos yra diskriminuojamos. Kartu keliama mintis, kad Rusija privalo didinti politinį spaudimą šios problemos nesugebančioms spręsti šalims, suteikdama įvairialypę pagalbą izoliuotai, nepritampančiai ir diskriminuojamai rusų mažumai¹⁷ (Petrenko, 2008).

Svarbų vaidmenį formuojant stereotipinį laisvajam žiniasklaidos modeliui priskiriamų Baltijos šalių įvaizdį suvaidino 2004 m. šių šalių įstojimas į NATO ir Europos Sąjungą. Šie įvykiai Rusijoje buvo pavaizduoti neigiamai, kadangi interpretuoti kaip JAV politinė ekspansija, taip dar labiau akcentuojant „sava – svetima“ santykius tarp Rusijos politikai palankių ir nepalankių valstybių (Rostoks, 2008)¹⁸. Pačios Rusijos vaizdavimas laisvojo modelio valstybėse yra ne tiek stereotipizuotas, tačiau išlaikantis tą patį santykį: E. Levintovos (2010) atliktas tyrimas rodo, kad Lenkijos žiniasklaidoje politiniai santykiai su Rusija dažnai pateikiami kaip priešiški, akcentuojama agresyvi Rusijos užsienio politika ir autoritarinė ar imperinė valdžios sistema (Levintova, 2010).

Svarbią vietą tarptautinių politinių naujienų kontekste užima laisvojo modelio žiniasklaidos reakcija į Rusijos vykdomą politiką. N. Maliukevičiaus nuomone, apsiginti nuo šios politikos skirtų mechanizmų neužtenka, o viena iš to priežasčių – žiniasklaidos modelių skirtumas. Siekiant apsisaugoti nuo Rusijos geopolitinio poveikio norima imtis radikalių priemonių gynybai, tačiau jų kai kurios valstybės, kurioms būdingas laisvasis modelis, taikyti negali, kadangi tai prieštarautų deklaruojamiems demokratiniams modelio principams. Rusijoje susiklostė atvirkštinė situacija: siekiant atremti užsienio žiniasklaidos poveikį, su-

¹⁷ PETRENKO, Dmitrijs. How does Russian community live in Latvia? In *Manufacturing enemy images? Russian media portrayal of Latvia*. Editor Nils Muižnieks. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008, p. 45.

¹⁸ ROSTOKS, Toms. Russia's media on Latvian accession to the EU and NATO. *Manufacturing enemy images? Russian media portrayal of Latvia*. Editor Nils Muižnieks. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008, p. 127.

bordinacinis modelis leidžia ne tik mobilizuoti autoritarinėje valstybėje galimą įstatyminės bazės pritaikymo šiam tikslui veiksni, tačiau ir kontroliuoti žiniasklaidą (Maliukevičius, 2008).

Taigi subordinacinio modelio valstybių žiniasklaidos formuojamas politinis spektaklis gali turėti įtaką tarptautinei politikai ir iš esmės veikia ne tik valstybės viduje, bet ir išorėje, o laisvojo modelio valstybių žiniasklaidos poveikis šioje srityje mažesnis ir ne toks efektyvus. Pasibaigus posovietiniam perėjimui laisvojo modelio valstybių žiniasklaida politinio spektaklio formavimo priemonės tarptautiniu mastu taiko ne taip aktyviai ir efektyviai kaip subordinacinio modelio valstybių žiniasklaida, tuo tikslu panaudodama propagandines priemones.

Politinis spektaklis

Subordinacinės sistemos valstybėse vykdomas procesas itin tiksliai atitinka M. Edelmano (2002) aprašytą prieš konstravimo principą. Priešo įvaizdžio konstravimą Rusijos žiniasklaidoje mini ir N. Maliukevičius (2008), E. Levintova (2010), D. Petrenko (2008), N. Muižniekas (2008). Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad kai kurių minėtų tyrėjų teiginiai *patys* tampa prieš įvaizdžio konstravimo priemone: N. Maliukevičius aprašo Rusijos iniciatyva skaidomą visuomenę, kitų tyrinėtojų manymu, Rusijos žiniasklaida formuoja Latvijos kaip silpnos ir nesavaraikiškos (Petrenko, 2008), o Lenkijos – kaip anarchinės ir nesuvaldomos (Levintova, 2010) įvaizdį. Šių tyrėjų teiginiai nuo subordinacinio žiniasklaidos modelio valstybėms būdingo prieš įvaizdžio konstravimo skiriasi tuo, kad grindžiami empiriniais tyrimais, o žiniasklaidos priemonėse, kuriose formuojamas laisvojo modelio šalių kaip prieš įvaizdis, naudojama propagandos technika, retorinės priemonės ir stereotipai¹⁹. Žvelgiant į tai iš kritinių teorijų pozicijos, šis skirtumas tėra

¹⁹ Šių priemonių galima rasti ir laisvojo modelio valstybėse – pavyzdžiui, E. Levintova (2010) aprašo Lenkijos žiniasklaidoje pateikiamus antirusiškus stereotipus. Tyrėja pabrėžia, kad tam naudojamos citatos, išlaikomas objektyvumas ir atsiribojama nuo emocijų.

formalus: M. Edelmanas (2002) pabrėžia, kad bet kokie faktai taip pat yra konstruktai, lygiaverčiai kitoms įtikinėjimo priemonėms, o faktų „tikrumas“ ir „autentiškumas“, postmodernizmo teoretikų nuomone, yra iliuzija ir manipuliavimo informacija pasekmė (Webster, 2006).

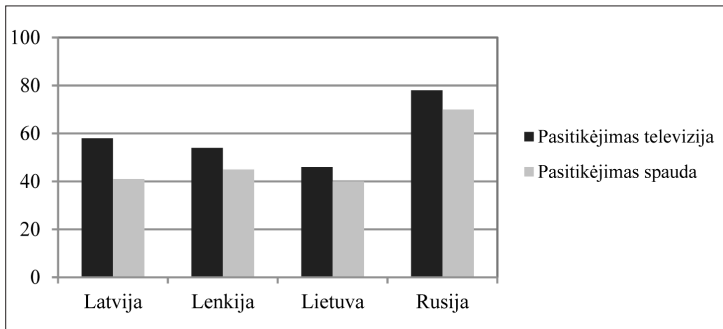
Tačiau dar didesnis skirtumas tarp aprašomų modelių išryškėja tada, kai kalbama apie pasitikėjimą žiniasklaida. Kaip rodo Rusijos viešosios nuomonės tyrimų centro (VCIOM) atlikta apklausa²⁰, pasitikėjimas žiniasklaida Rusijoje 2012 m. buvo didesnis nei bet kurioje Europos Sąjungos valstybėje – 78 proc. respondentų tvirtino pasitikintys nacionaline televizija, 70 proc. – nacionaline spauda. Laisvojo modelio valstybėse pasitikėjimo procentas tais pačiais metais buvo mažesnis: *Tns lt* atliktos apklausos duomenimis, televizija pasitiki 58 proc. Latvijos, 54 proc. Lenkijos, 46 proc. Lietuvos respondentų, spauda – 41 proc. Latvijos, 44 proc. Lenkijos, 40 proc. Lietuvos respondentų²¹.

Mažesnis pasitikėjimas žiniasklaida liudija, kad jos vartotojai nevertina žiniasklaidos skelbiamų teiginių kaip tiesos, yra linkę žiūrėti į informaciją kaip į interpretaciją, subjektyvaus požiūrio įtakos padarinį. Nepaisant to, naudojimasis žiniasklaida laisvojo modelio šalyse auga²². Identišką situaciją, pasiremdamas J. Baudrillardo teiginiais, aprašo Frankas Websteris (2006). J. Baudrillardas bet koki žiniasklaidos produktą laiko simuliacija (tą patį, tik vartodamas kitas sąvokas, aprašo M. Edelmanas), ženklų rinkiniu, ir, jo manymu, žiniasklaidos vartotojas tai supranta: „visi žino, kad jie [ženkliai] nieko nereiškia, todėl tiesiog mėgaujasi reginiu ir nekreipia dėmesio į informaciją, supratingai

²⁰ Исследование ВЦИОМ: рейтинг доверия средствам массовой информации среди россиян в 2012 году (2012) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://gtmarket.ru/news/2012/08/02/4744> [žiūrėta 2013-07-04].

²¹ Media use in European Union: Report. In ec.europa.eu (2012) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb78/eb78_media_en.pdf [žiūrėta 2013-07-04].

²² *Ten pat.*

1 diagrama. Pasitikėjimas žiniasklaida kai kuriose posovietinės ir pokomunistinės valstybėse 2012 m. (proc.)

Šaltinis: sudaryta straipsnio autoriaus, remiantis *ec.europa.eu* ir *gtmarket.ru* duomenimis²³.

samprotaudami: „juk čia ir vėl tie politikai per televiziją“²⁴. Tai atitinka ir M. Edelmano (2002) požiūrį į politinio spektaklio konstravimo efektyvumą. Žiniasklaida laisvojo modelio šalyse praranda formalų informacijos sklaidėjo vaidmenį, visuomenės akyse ji dar labiau priartėja prie socialinių ir politinių konstruktų kūrėjos vaidmens, o jos kuriamą politikos pasaulį vartotojai vis labiau supranta kaip M. Edelmano aprašytą *politikos spektaklį*.

Šio reiškinių šaknys slypi pirmoje posovietinės žiniasklaidos formavimosi stadijoje ne tik laisvojo modelio šalyse. O. Zabuzhko (2002), tir-dama skirtumus tarp sovietinio ir posovietinio laikotarpio žiniasklaidos sistemų, kaip svarbiausią pasikeitimą mato valdžios ir politinės galios

²³ Šias apklausas lyginti leidžia jų metodologijos sutapimas. Nors apklausų imtis skiriasi (TNS – 1000 respondentų, VCIOM – 1600 respondentų), abi apklausos buvo atliktos imant asmeninį interviu iš miestų gyventojų. Respondentų klausta, ar jie pasitiki masinio informavimo priemone. Diagramoje parodyta, kiek procentų TNS apklaustų respondentų atsakė „Pasitikiu“, kiek procentų VCIOM apklaustos respondentų atsakė „Pasitikiu“ ir „Labiau pasitikiu nei nepasitikiu“. Šie atsakymų variantai interpretuoti kaip teigiami, o „Nepasitikiu“ (TNS) ir „Labiau nepasitikiu nei pasitikiu“ bei „Nepasitikiu“ (VCIOM) – kaip neigiami. Abiejų apklausų rezultatai publikuoti 2011 m. rudenį.

²⁴ WEBSTER, Frank. Informacinės visuomenės teorijos. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 255.

demistifikaciją. Jos teigimu, sovietinė žiniasklaidos sistema politiką, politikus ir politinius procesus visiškai atribojo nuo bet kokios privačios erdvės, nepateikdama informacijos iš privataus jų gyvenimo kūrė „beasmenių“ politikų įvaizdį. Į asmeninę erdvę brautasi tais atvejais, kai bandyta žmogų sukompromituoti, pašiepti arba demonizuoti, tai buvo nepageidaujamų asmenų išmetimo iš politinės erdvės priemonė. Kaip teigia O. Zabuzhko, „tikrąją revoliuciją, pradėtą Gorbačiovo, <...> sudarė faktas, kad jis buvo pirmasis komunistų lyderis, nusprendęs viešai pademonstruoti save kaip privatų asmenį“²⁵. Ši privatumo „revoliucija“ – vienas iš sovietinę sistemą sugriovusių veiksnių – gali būti interpretuojama kaip pirmieji žingsniai į politinių procesų spektakliškuo pripažinimą visuomenėje, kartu ir žiniasklaidoje.

Tam tikrą spektakliškuo elementą komercializacijos periodo Rusijoje aprašo Brigit Beumers (2011)²⁶, analizuodama televizijos serialus ir seriališkumo kultūrą. Prieidama prie išvados, kad šiuolaikinės Rusijos televizijos kultūra leidžia žiūrovams pakeisti gyvenimą alternatyva, rodoma per televiziją, ji taip pat pabrėžia didėjantį atotrūkį nuo politinės, socialinės ir asmeninės realybės, kuris „anihiluoja individą kaip integralią ir aktyvią visuomenės dalį, pakeisdamas gyvenimą rutina, tampančia svetimų gyvenimų stebėjimo iš (saugaus) atstumo patirtimi“²⁷.

Išryškėja skirtumas tarp laisvojo ir pliuralistinio modelio valstybėse esančio spektakliškuo, kai žiniasklaidos vartotojai patys renkasi netikėti jiems pateikiamais faktais, ir subordinacinio modelio valstybėse esančio

²⁵ The true revolution launched by Gorbachev <...> consisted of the fact that he was the first communist leader in decades who had chosen to reveal himself to the public as a private person. ZABUZHKO, Oksana. *Publicity and Media under Communism and After: The Destruction of Privacy*. [Interaktyvus], 2002. [Žiūrėta 2013-04-19]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=12&hid=127>.

²⁶ BEUMERS, Brigit. The serialisation of culture, or the culture of serialisation in post-soviet russian media. In *The post-Soviet Russian media: conflicting signals*. Edited by Brigit Beumers et al. New York: Routledge, 2011, p. 159.

²⁷ Serialisation ultimately annihilates the individual as an integral and active part of society, replacing life with the experience of viewing life from a (safe) distance, and as a part of the everyday routine. *Ten pat*.

dalinio spektakliškumo, kuris yra priemonė atsiriboti nuo realybės ir individualumo. Kaip teigia Glennas Sparksas (2010), eskapizmas yra viena pagrindinių žiniasklaidos naudojimo paskatų. Šiuo atveju skirtingų žiniasklaidos modelių šalyse tai įgauna skirtingas prasmes: laisvojo modelio valstybėse į žiniasklaidos kuriamą metarealybę besitraukiantis vartotojas bent iš dalies išlaiko atsparumą poveikiui, kurį žiniasklaida daro jo sąmonei. Subordinacinio modelio valstybėse žiniasklaida, įtraukdama nuo realybės besislepiančius vartotojus, didina savo kontrolę jiems. Interpretuojant tai pagal tradicinį požiūrį, kad žiniasklaida yra nuomonių formuotoja ir pagrindinė jos funkcija politiniame procese – supažindinti vartotojus su jiems reikalinga informacija, galima teigti, kad laisvojo modelio valstybėse žiniasklaidos reikšmė mažėja, o subordinacinio modelio valstybėse ji įgauna daugiau galios ir antrinę, propagandinę, funkciją. Interpretuojant tuos pačius požymius pagal alternatyvias žiniasklaidos teorijas aiškėja, kad laisvojo modelio žiniasklaida pagrindines savo funkcijas praranda, o subordinacinio modelio – atvirkščiai, yra efektyviai naudojama pagal savo pagrindinę – spektaklių kūrėjos – paskirtį.

Išvados

1. Vadovaujantis įvairių žiniasklaidos tyrinėtojų darbais posovietinėje erdvėje galima išskirti du žiniasklaidos modelius: laisvąjį ir subordinacinį, susiformavusius pereinant prie naujos politinės sistemos. Laisvojo modelio valstybėse žiniasklaidos krizės elementai buvo ryškesni, sumažėjo vartotojų pasitikėjimas žiniasklaida ir jos svarba politiniams procesams. Subordinacinio modelio valstybėse žiniasklaida išlaikė ryšį su valdžia per verslo struktūras ir išliko politinės galios priemone.
2. Laisvojo modelio valstybėse politinio spektaklio konstravimo efektyvumas nuolat mažėjo, vartotojai jau išsiugdė tam tikrą „imunitetą“. Subordinacinio modelio valstybėse politinį spektaklį imta konstruoti aktyviau, naudojantis paveikesnėmis propagandos priemonėmis ir žiniasklaidos vartotojų polinkiu į eskapizmą.
3. Subordinacinio modelio valstybėse žiniasklaida išlaikė geopolitinio poveikio priemonės statusą, dėl to čia, priešingai nei laisvojo mo-

delio valstybėse, politinio spektaklio konstravimas įgavo reiškinio tarptautiniu mastu pobūdį.

4. Skirtingos posovietinio perėjimo laikotarpiu susiformavusios aplinkybės lėmė tai, kad laisvojo modelio valstybėse į pelną orientuotos žiniasklaidos kaip politinio spektaklio konstruotojos vaidmuo mažėja, o subordinacinio modelio valstybėse, kur žiniasklaida orientuota į galios išlaikymą, ji toliau yra naudojama pagal šią paskirtį.

Įteikta 2013-06-17

Literatūra

1. Baltic media in transition Edited by Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu University Press, 2002. 303 p. ISBN 9985566424
2. ĆWIEK-KARPOWICZ, Jarosław. Limits to Russian Soft Power in the Post-Soviet Area (2012) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/21791> [žiūrėta 2013-04-19].
3. EDELMAN, Murray. Politinio spektaklio konstravimas. Vilnius, Eugrimas, 2002. 139 p. ISBN 995550112
4. HALLIN, Daniel C.; MANCINI, Paolo. Comparing media systems: three models of media and politics Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 341 p. ISBN 9780521543088
5. JAKUBOWICZ, Karol. Rude awakening: social and media change in Central and Eastern Europe Cresskill: Hampton Press, 2007. 451 p. ISBN 1572736496
6. KURKCHIYAN, Marina. The Armenian Media in Context: Soviet Heritage, the Politics of Transition, Democracy, and the Rule of Law (2006) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=14&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].
7. LEVINTOVA, Ekaterina. Good Neighbours?: Dominant Narratives about the 'Other' in Contemporary Polish and Russian Newspapers (2010) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=9&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].
8. MALIUKEVIČIUS, Nerijus. Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. 195 p. ISBN 9789955333760

9. Manufacturing enemy images? Russian media portrayal of Latvia. Editor Nils Muižnieks. Riga: Academic Press of the University of Latvia, 2008. 167 p. ISBN 9789984825885
10. MATONYTĖ, Irmina. From liberal to predatory mass media in post-communist Lithuania iš Journalism research. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. Nr. 2, p. 159. ISSN 20291132
11. MCCHESENEY, Robert W. Rich media, poor democracy: communication politics in dubious times. Chicago: University of Illinois Press, 1999. 427 p. ISBN 0252024486
12. Media use in European Union: Report. In ec.europa.eu (2012) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb78/eb78_media_en.pdf [žiūrėta 2013-07-04]
13. OATES, Sarah. The neo-Soviet model of the media (2007) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=18&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].
14. PIETILÄINEN, Jukka. The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia (2002) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5463-4.pdf> [žiūrėta 2013-04-19].
15. SPARKS, Glenn G. Media Effects Research. 3rd edition. Wadsworth: Cengage Learning, 2010. 265 p. ISBN 9780495568544
16. TAYLOR, Paul A.; HARRIS, Jan Ll. Critical Theories of Mass Media: Then and Now. Maidenhead: Open University Press, 2008. 233 p. ISBN 9780335218110
17. The Post-Communist press in Eastern and Central Europe: new studies Editor: Al Hester [et al.]. Athens: The University of Georgia, 1992. 165 p. ISBN 0943089034
18. The post-Soviet Russian media: conflicting signals. Edited by Birgit Beumers et al. New York: Routledge, 2011. 245 p. ISBN 9780415674874
19. WALKER, Cristopher. Fast-Forward, Rewind (2009) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=6&hid=127&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=47568870> [žiūrėta 2013-04-19].
20. WEBSTER, Frank. Informacinės visuomenės teorijos. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006. 319 p. ISBN 9986850568
21. WEDGWOOD, Benn David. The Russian media in post-Soviet conditions (1996) [interaktyvus]. Prieiga per internetą <http://web.ebscohost.com>

com/ehost/detail?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=22&hid=127&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9606274096 [žiūrėta 2013-04-19].

22. ZABUZHKO, Oksana. *Publicity and Media under Communism and After: The Destruction of Privacy* (2002) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=e6c0988e-feac-4c26-b452-224cb5f247fe%40sessionmgr104&vid=12&hid=127> [žiūrėta 2013-04-19].
23. Исследование ВЦИОМ: рейтинг доверия средствам массовой информации среди россиян в 2012 году. *Ingmarket.ru* (2012) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://gtmarket.ru/news/2012/08/02/4744> [žiūrėta 2013-07-04].

Constructing of political spectacle in post-soviet countries

Valius Venckūnas

Summary

By using various works of media theoreticians, in the article there are analyzed processes and changes in the constructing of political spectacle (described by Murray Edelman) which appeared in media at the time of post-soviet transition.

After disintegration of Soviet Union, new media systems developed in newly independent countries. Those systems are different from their well-described analogues in Western Europe or United States because of their individual circumstances. Post-soviet transition had three stages: breakthrough, reformation and stabilization, and different circumstances. Different circumstances during the process of those stages formed distinctive relations between media and government in various countries. During these processes two different media models emerged: free model and subordinated model. In countries with free model media was concentrated to the profit: quality and trust in media dropped and constructing of political spectacle became less effective. In countries with subordinated model, power and influence served as a basis for the media; because of that media crisis became insignificant and forming of political spectacle was formed to be more effective.